

Sällskapet

för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Bulletin Nr 4/05

December 2005

Att vara redaktör

Av Gudrun Persson

tf ordförande och avgående redaktör för
Bulletinen

E-post: gudrun.persson@mbox301.swipnet.se

Att ta avsked är svårt. Det är därför jag med samma blandning av förskräckelse och förtröstan, glädje och vemod skriver dessa rader som då – för fem år sedan när jag övertog redaktörskapet för Bulletinen. Dåvarande redaktör **Susanne Oxenstierna** hade då lagt ribban högt för tidskriften, och jag tyckte att ansvaret vilade tungt på mina axlar. Samtidigt var jag fylld av förväntan – med Sällskapets kunniga och engagerade medlemmar som skribenter kändes det som ett privilegium att ta sig an uppdraget.

Jag hade rätt. Det har varit en stor förmån och en rik erfarenhet att vara redaktör för Bulletinen. I detta nummer finns som vanligt

läsvärda artiklar med stor spännvidd – från Uzbekistan till rysk litteratur.

Under dessa fem år har det varit min ambition att försöka bereda plats för alla de områden och ämnen som Sällskapet täcker. Det är långt ifrån säkert att denna ambition kunnat uppfyllas, men min fromma förhoppning är att några trädtoppar nuddats – åtminstone ibland.

Nu lämnar jag med förtroende över redaktörskapet till mina efterträdare. Förhoppningsvis får jag lite mer tid till att skriva i Bulletinen – och jag vill uppmuntra alla medlemmar att göra detsamma. Bulletinens värde vilar i medlemmarnas händer.

Att ta avsked är svårt. Jag kommer att sakna ansvaret och alla dessa samtal och e-postbrev med beröm och klagomål, frågor och tillrättavisningar. Ödmjukhet är en dygd heter det – särskilt för redaktörer.

*

Om rätt och fel slags islam

Reflektioner kring ett fältarbete i Uzbekistan

av Sofie Bedford

Doktorand i statsvetenskap vid Södertörns högskola

E-post: sofie.bedford@sh.se

”Jag vill inte vara imam längre – jag är rädd” berättade en uzbekisk imam för mig under mitt fältarbete där i september 2005. ”Om dom misstänker någon i området för medlemskap [i Hizb-

ut-Tahrir] blir det imamen som råkar illa ut. I ett område där de nyligen tog fast några unga som anklagades för medlemskap satte de även imamen i fängelse”, fortsatte han.

Berättelser om människor som råkar illa ut för verkliga eller fiktiva relationer till radikala grupper i allmänhet, och Hizb-ut-Tahrir i synnerhet är inte särskilt ovanliga i Uzbekistan så i vanliga fall hade jag nog därför låtit dessa kommentarer passera utan att fundera vidare över dem. Just den här dagen hade jag emellertid tillbringat hela förmiddagen med Tasjkents huvudimam, **Anvar Tursunov Kari**, en representant för den ”officiella islam” som formellt inte finns längre, och jag slogs därför än en gång av de väldiga kontrasterna inom den religiösa sfären i Uzbekistan. Till skillnad från ovannämnde imam beskriver nämligen Tursunov den religiösa situationen i landet som ”bra” och ser mycket positivt på dess fortsatta utveckling. ”*Man har alltid strävat efter vetenskaplig, upplyst, äkta islam i landet*”, utvecklar han. Vidare vill han förtydliga att de som talade om det hårda klimatet för religionsutövare i Uzbekistan inte har något fog för detta:

”Jag skulle vilja säga att i massmedia, särskilt i väst, framställs Uzbekistan som att man kränker muslimers rättigheter, religiösa utövares rättigheter - det är inte sant. Det finns ingen grund för detta påstående. Islam utvecklas och har sin nisch i samhället. /.../ Vem som helst, utlänning, student, journalist kan komma till vårt land och besöka madrasas [religiösa skolor] och moskéer och där själv övertyga sig om att det är så.”

Uttrycket ”officiell islam” myntades i Sovjetunionen under andra världskriget då en muslimsk maktstruktur etablerades av **Stalin** som ville försäkra sig om stöd och arbetskraft från hela landet. I Uzbekistan fanns den ”Muslimska administrationen för Centralasien och Kazakstan” bestående av religiösa ledare, *muftis*, som var villiga att stödja sovjetmaktens politik och agera medlare mellan muslimerna och myndigheterna. Representanterna för denna officiella islam gjorde sitt bästa för att

anpassa sig efter rådande förutsättningar och blev därför i praktiken endast ett organ som genomförde kommunisternas religionspolicy, något som gav dem låg auktoritet bland de troende. Idag ska, enligt politiker såväl som religiösa ledare, ingen islam i Uzbekistan vara mer officiell än någon annan. Trots detta följer intressant nog dagens ”Muslimska administration för Uzbekistan” i stort sett samma verksamhetsmönster som dess sovjetiska föregångare.

Ω

Statens sekulära natur är en hjärtefråga för de uzbekiska myndigheterna, liksom för de flesta andra postsovjetiska statsledarna. Bortsett från dess roll som medlare mellan stat och troende ska den Muslimska administrationen därför i teorin vara ett organ helt skilt från staten. I praktiken är det dock tydligt så att den Muslimska administrationen representerar en maktstött islam som förespråkar islam under kontrollerade former och som heltigenom står bakom presidenten i hans kamp mot religiös extremism. Till den Muslimska administrationens uppgifter hör bland annat att förse imamerna med teman för fredagsbönen. Dessa är ofta icke-religiösa och anses komma direkt från myndigheterna. ”*Vissa ämnen är både jag och folket trötta på*”, berättar en imam i Tasjkent. ”*Det är till exempel ämnen som ’hotet från Hizb-ut-Tahrir’ och ’vår självständighet’.*”

Hotet från Hizb-ut-Tahrir framhålls inte bara i predikningarna, utan varje vecka samlar dessutom huvudimamen i Tasjkent alla stadens imamer och förser dem med en lista över unga män som man misstänker för samräde med radikala grupper. Imamerna uppmanas att spana efter och vara försiktiga med dessa.

Kampen mot extremismen kan enligt den officiella ståndpunkten vinnas med utbildning, genom vilken man kan stävja de avvikelser från ”god islam” som man dragits med sedan självständighetens början. ”*Med idéer kan vi bekämpa idéer. Med ideologi kan vi bekämpa*

ideologi. Därför har vi det här universitetet och det islamiska institutet. Vi måste slåss mot extremism”, poängterar rektorn för Tasjkents Islamiska Universitet som öppnades 1999, **Zuchridin Chusnidivov**, när vi träffas. Han har tidigare varit presidentens rådgivare i religiösa frågor och illustrerade vidare behovet av utbildning: ”Man sitter i ett rum där det är kvart och man öppnar fönstret för att få luft. Så var situationen under åren efter Sovjetunionens fall. Men vi fick då inte bara in frisk luft utan också damm [extremister]. Man behöver filter för att sila bort det dåliga. Vi behöver veta vad som är ’bra religion’ – bara då kan vi få bukt med detta.”

Ω

Men bara utbildning anses inte vara tillräckligt för att stävja extremismen - kontroll och reglering av religiös verksamhet förespråkas också. Enligt **Shoazim Minavarov**, ordförande i Kommittén för religiösa frågor under regeringen var den lag om religionsfrihet som antogs 1991 alldeles för liberal, särskilt i fråga om etablerandet av religiösa organisationer. ”Tio personer kunde bestämma sig för att öppna en moské eller kyrka; religiös utbildning kunde erhållas var som helst, i vilken form som helst, av vem som helst”, säger han.

Problemet enligt honom är att öppenheten utnyttjades av utländska missionärer som kom till Uzbekistan för att sprida en radikal form av islam som inte var förenlig med landets toleranta traditioner. Regeringen såg därför som sin uppgift att skydda samhället från faran med en sådan radikal islam, och genom ett antal nya lagar 1998 gjorde man det bland annat mycket svårare – och dyrare – att registrera religiösa organisationer. Den nya lagen med efterföljande krav på omregistrering ledde till en kraftig minskning av verksamma religiösa sammanslutningar. Särskilt hårt drabbades Ferganadalen som anses vara landets mest aktivt religiösa område. I Namanganregionen är, som ett exempel, idag endast 184 av tidigare 900 moskéer aktiva. Den nya lagen reglerade också kraftigt den religiösa utbildningen och import av utländsk litteratur. En respondent

berättade om den *madrasa* som sedan länge står färdigbyggd och redo att användas i staden Margilan i Ferganadalen, men som trots upprepade påstötningar och många löften ännu inte fått licens. Det ironiska i situationen är, enligt honom, att det vägg i vägg med *madrasan* finns ett sekulärt institut som tagits i bruk innan byggnadsarbetet av sagda skola ens slutförts, och där eleverna, som en följd av detta, i princip studerar utan vare sig golv eller väggar.

Många anser att det inte är rädsla för radikalism som motiverat regimens val att hålla religionen i strama tyglar utan att detta snarare har att göra med en mer allmän rädsla för opposition mot en vedertagen maktställning. En kvinna som jag intervjuade ansåg att: ”/.../ till och med Karimov är slav. Han är slav under sin makt. Han är rädd för att en 15 årig flicka i slöja ska ta makten från honom. Han är rädd för att Allah ska ta makten ifrån honom. Och därför terroriserar han oss.”

Ω

Regimens önskan att kontrollera religionen är kanske egentligen inte så egendomlig med tanke på att de flesta makthavare för inte allt för länge sedan var hängivna kommunister som ansåg religionen vara ett ”opium för folket”. Uzbekistan är inte heller unikt i det här fallet – även i till exempel närliggande Azerbajdzjan har den kortvariga öppenhet som rådde inom den religiösa sfären ersatts med kontroll. I jämförelse med Uzbekistan ter sig dock Azerbajdzjan som ett relativt liberalt land då lagen i Uzbekistan till och med sträcker sig så långt som till att förbjuda religiös klädsel för andra än det officiella prästerskapet och inte heller tillåter bön på allmän plats. Visserligen ser man slöjan, *hijab*, relativt ofta på Tasjkents gator, men ute i regionerna är det strängare. Där är det inte ovanligt att muslimer utan koppling till extrema rörelser men med religiösa attribut, som till exempel *hijab* eller långt skägg, anklagats för ”överdriven religiositet” och fängslats.

Upp till 7000 religiösa och politiska fångar finns enligt organisationen *Human Rights Watch* i landets fångelser där förhållandena beskrivs som svåra.

Det finns till och med de som gått så långt att de anklagat **Karimov** för att försöka utrota muslimer i Uzbekistan. Hizb-ut-Tahrirs hemsida håller Karimov, eller Tasjkents tyrann som de kallar honom, personligen ansvarig för dem som dog i samband med oroligheterna i Andizjan i maj 2005, och på webbsidor med namn som ”<http://www.stopkarimov.org>” råder heller ingen tvekan om vad som anses om presidenten och hans verksamhet. Självklart är dessa åsikter av det mer extrema slaget, men Karimovs religionspolitik har också ofta mött mer nyanserad kritik från människorättsorganisationer, diplomater och även ”vanliga” medborgare.

Ω

Det är lätt att se endast till extremerna i Uzbekistans religiösa sfär. Å ena sidan regimen som förespråkar god, kontrollerad islam à la Sovjetunionen. Å andra sidan radikaler som Hizb-ut-Tahrir som kritiserar regeringen och förordar ett islam som ska genomsyra allt i samhället. Men det är viktigt att ha i åtanke att situationen inte alltid går att förstå i svart eller vitt.

De flesta troende i Uzbekistan är väl medvetna om det grepp staten har över moskéer och imamer. Många anser att predikningarna är ointressanta och dessutom inte har särskilt stor relevans för islam. Somliga, främst kvinnor, bestämmer sig på grundval av detta att bedja hemma. Åtskilliga väljer emellertid att besöka moskén trots predikningarnas bristande innehåll, eftersom man anser det vara sin skyldighet som muslim. Bland vissa unga växer dock ett missnöje med att bli matade med information från regeringen. Detta är i hög grad relaterat till en ökad kunskap om islam som ifrågasätter mycket i den av staten förespråkade synen på religionen. ”*Jag började studera islam, och då insåg jag skillnaden mellan det som regeringen säger och det*

som är skrivet i böckerna. Några av våra traditioner motsäger helt islams lagar, särskilt våra bröllops- och begravningsceremonier”, berättar en ung man. Han berättar också att det finns omkring tio moskéer i landet där man försöker undvika att ensidigt föra fram regeringens budskap, och att dessas popularitet är stor.

Trots missnöje med situationen uppfattade jag aldrig något stort stöd för religiös extremism bland befolkningen i allmänhet, men däremot sympati för Hizb-ut-Tahrirs anhängare som fängslas, torteras och dödas. Det finns också en insikt om och ett missnöje med att regimen kamp skördar många oskyldiga offer. Jag upplevde också att de flesta är på det klara med att det kalifat som Hizb-ut-Tahrir förespråkar är en utopi – och som aldrig skulle fungera i dagens Uzbekistan.

Ω

Något som gjorde starkt intryck på mig var hur regimen strävan att göra ”sin islam” dominerande har spritt en rädsla som genomsyrar samhället. Religion har blivit tabu, något det är bäst att inte prata för mycket om, eftersom de som på något vis avviker från normen löper risk att råka illa ut. För att återvända till den imam jag inledningsvis refererade till, kan det tyckas att denne som böneledare i en registrerad moské och därtill lärare vid en godkänd *madrassa* borde ha varit utom risk. I verkligheten är han ändå rädd. Det framkom under våra samtal att hans problem är att han fått sin religiösa utbildning i Saudiarabien och därför anses vara en potentiell orosmakare. Vid ett flertal tillfällen har han, och ibland hela hans familj, förhörts när personer i hans närhet utpekats som extremister. Han har anklagats för att ha lärt de utpekade personerna ”fel” saker, försett dessa med kontakter och så vidare.

Även om jag, enligt den uppfattning jag bildat mig av honom, håller det för osannolikt finns det givetvis en risk att min respondent gjort sig skyldig till just det han anklagas för. Och kanske är de som utpekats som extremister framtida våldsvärkare vilka tack vare

förebyggande åtgärder stoppats i tid. Men det är inte lätt att veta, eftersom situationen i Uzbekistan som vanligt omges av en rad frågetecken. Vilka är de religiösa extremisterna som sprängde bomber i Tasjkent och Buchara 1999 och 2004 och som låg bakom de våldsamma demonstrationerna i Andizjan i maj 2005? Finns dessa över huvudtaget eller är de bara regimens fantasifoster? Är dessa händelser snarare ett uttryck för folkets missnöje med en ohållbar ekonomisk och social situation? Åsikterna går isär när det gäller svaren på dessa frågor, och några säkra svar lär vi inte få så länge som informationsflödet inom och ut ur landet förblir strikt kontrollerat. Själv tycker jag faktiskt inte att det spelar någon roll vem som har rätt och vem som har fel. Man kan istället till exempel fråga sig fråga sig vad som gjort relationen mellan stat och religion till den nyckelfråga den är idag i Uzbekistans samhällsutveckling? Vidare finns saker man inte kan bortse från – vilken version man än väljer att tro på – som att dessa incidenter visar på att yttrande-, religions- och andra friheter i Uzbekistan har väsentliga brister. Vi kan också konstatera, inte för första gången förstås, att sovjettiden lämnat till synes orubbliga avtryck på institutioner och mentaliteter som hämmar nytänkande och därigenom också framåtskridande i de postsovjetiska staternas demokratiseringsprocesser.

*

Den ryska litterära scenen – en ögonblicksbild

Den 1 december tillkännagavs vinnaren av det ryska Bookerpriset. Till allmän förvåning gick priset till **Denis Gutsko** för romanen *Bez puti – sleda*. Valet av Gutsko var resultatet av juryns uppror mot juryordförändens, **Vasilij Aksionov**, påtryckningar att få igenom sin kandidat, **Anatolij Najman** och boken *Kablukov*. Litteraturen som sådan hamnade således i skymundan.

Flera kommentatorer hade på ett tidigt stadium kritiserat urvalet av kandidater till priset. Varken Najman, Gutsko eller någon av de övriga (**Boris Jevsejev**, **Oleg Jermakov**, **Roman Solntsev** eller **Jelena Tjizjovaja**) räknades som lysande.

Gutskos bok handlar om en man som efter att ha deltagit i den armenisk-azeriska konflikten försöker att återvända till ett normalt liv. Bookerprisets jury väljer habila men bleka, snälla och tråkiga romaner och undviker allt som är nydanande eller obekvämt på det ena eller andra sättet, skrev t ex **Jan Aleksandrov** i tidningen *Kultura* ("V palets tolsjtjiny", *Kultura* no 45, 17-23 nov 2005). Aleksandrov pekade på att alla sex kandidater nominerats av redaktörer för så kallade tjocka litteraturtidsskrifter vilkas preferenser formats för 20-30 år sedan. Dessa redaktörer vill inte se något experimenterande utan vill ha gedigna traditionella berättelser. En rad uppmärksammade författare, som egentligen borde ha ingått på den korta listan, fanns däremot inte med, skrev Aleksandrov, och nämnde förutom **Viktor Pelevin**, **Andrej Volos**, som många trodde skulle komma med, men också **Dmitrij Bykov**, **Oleg Zajontjkovskij** och **Aleksej Slapovskij**. **Vladimir Sorokin** nämndes inte eftersom han inte utkommit med någon ny roman under året.

Viktor Pelevins nya bok heter *Sjlem usjazza* och är skriven som textåtergivning av en webdiskussion. Samtidigt är den en utforskning av myten om Minotaurus och Theseus. Pelevin, betraktad som experimentell och nydanande av vissa, ses som kommersiellt marknadsmedveten posör av andra. Pelevin upprätthåller en air av mystik omkring sig genom att göra sig otillgänglig och konsekvent hålla sig borta från alla journalister och fotografer. Boken ingår i ett större internationellt bokutgivningsprojekt på temat myter och har initierats av det engelska förlaget *Canongate*.

Andrej Volos var nominerad till Bookerpriset 2002 med sin bok *Hurramad*. Det är en

samling noveller från Tadjikistan – intressanta berättelser och rikt språk (på svenska 2005). Volos är etnisk ryss och lämnade Tadjikistan i början av 90-talet när inbördeskriget bröt ut där. Han har sedan dess utkommit med flera böcker där den samhällsliga kontexten i berättelsen alltid spelar stor roll. Många hade trott att han skulle nomineras i år med sin bok *Animator*.

Ω

Det verkar gå en tydlig generationslinje genom den samtida ryska litteraturen. De unga författarna anklagas för att varken ha något att berätta eller finna form eller språk för sin berättelse. ”De bästa samtida ryska författarna är de som är födda 1937-1941”, skriver *Vladimir Bondarenko* (”Epocha odinotjek”, *Nezavisimaja gazeta* 3 juni 2005) och räknar upp **Valentin Rasputin, Andrej Bitov, Viktor Lichonosov, Jurij Koval, Aleksandr Prochanov, Vladimir Makanin, Venedikt Jerofejev, Aleksandr Vampilov, Ljudmila Petrusjevskaja, Jurij Seleznev** och **Valentin Kurbatov** som framträdande författare ur denna generation. Senare författare, dvs. de som är födda på 40-50-60- och 70-talen, ”har inte resulterat i någon kreativ plejad och inte i någon ny litterär riktning”, skriver han. Huruvida Bondarenko är ett sanningsvittne är tveksamt när man läst nedgörande kritik av hans eget arbete om rysk litteratur (*Poslednje poety imperii*, 2005) i tidskriften *Afijas* novembernummer där Bondarenko beskrivs som ytlig, okunnig och med dålig smak.

Vad som än sägs om de unga författarna blir det de som kommer att spegla och skildra det som händer i dagens samhälle - och de som kommer att utveckla nya vägar inom litteraturen. ”För en rysk författare finns idag allt att hämta i samhället runt omkring honom om han bara lyfter blicken”, sade nyligen Vladimir Sorokin. Sorokin, född på 50-talet och författare till den omtalade romanen *Blått fett*, har av läsarna bemötts med blandade känslor. Som den mest omtalade författaren idag (vid sidan av Pelevin) och liksom Pelevin

ansedd som ganska så svårbegriplig, sägs han nu röra sig i en riktning som gör honom mer tillgänglig för bredare grupper av läsare. Hans *Ljud* utgavs 2002 och *Put Bro* 2004. På Bolsjojteatern visades under hösten 2005 några föreställningar av operan *Deti Rozentalja* till vilken Sorokin skrivit librettot medan den jämnåriga **Leonid Desiatnikov** gjort musiken. Operan kom att spelas trots upprörda invändningar från flera Dumaledamöter som anser Sorokin vara allmänt stötande. Kompositören Desiatnikov, som skrivit filmmusik till ett flertal ryska filmer, är för övrigt en av de mest intressanta ryska kompositörerna för tillfället.

Ω

Volos är en författare som också skriver framtidsskildringar på temat *worst case-scenario*. Hans bok *Maskavskaja Mekka* (2005) utspelas i en framtid när såväl Moskva som Paris blivit i hög grad ”islamifierade”. Maskavskaja Mekka har av kritiker beskrivits som en ”fullvärdig anti-utopi, skriven i denna genres bästa traditioner” (**Anna Viktorova** i *Kultura* 17-23 november 2005). En bok på liknande tema, nämligen muslimernas snabbt växande andel i ett kristet samhälle, är **Jelena Tjudinovas** bok *Metjet Parizjskoj bogomateri* (2005). Den senare har däremot beskrivits som en spekulativ roman i sämsta tradition. Tjudinovas bok faller på ett oroväckande sätt in i nuvarande stämningar av islamofobi och xenofobi i Ryssland. Boken handlar om hur muslimer tagit över Paris och Frankrike och rider på den skräck som ryska media ofta förmedlar när de rapporterar om muslimer i Europa i ljuset av de egna ryska erfarenheterna av problemen i norra Kaukasus. Tjudinovas bok, som utkom före upploppen i Frankrike, är snarare politisk pamflett än litteratur.

Andra romaner i genren politiska pamfletter är väl annars **Sergej Dorenko** med boken *2008* som handlar om hur en statskupp genomförs just detta år. Boken, som använder existerande personers namn har föranlett Zjirinovskijanhängaren **Mitrofanov** att i Duman väcka frågan om inte Dorenkos bok

strider mot lagen - uppvigling och förberedelse till brott mot konstitutionen. Dorenko är en känd, före detta TV-journalist som nu engagerat sig politiskt i kommunistpartiet.

En annan framtidsskildrare med tydliga politiska budskap är **Aleksandr Prochanov** med sina böcker *Politolog* och *Chronika pikirojuštjego vremeni*. Prochanov är känd som chefredaktör för den chauvinistiska tidskriften *Zavtra*, och hans åsikter överensstämmer med de mörkaste fårorna i det ryska folkdjupet. Som välartikulerad debattör är han en ofta inbjuden gäst till olika debattprogram i rysk radio och TV.

Den ryska litterära scenen erbjuder således läsarna en hel del intressanta böcker från ett brett spektrum av åsikter. I Moskvas välfyllda boklädor kan man också lyssna till författare som presenterar sina senaste alster. Om det bland dessa finns någon eller några som kommer att göra bestående avtryck i rysk litteratur får väl framtiden utvisa.

Lena Jonson

E-post: lena.jonson@foreign.ministry.se

*

llska och politik

Denna artikel publicerades först i Helsingin Sanomat, 14 december 2005.

Att det inte finns någon litterär konsensus i Ryssland, det visste man. Att skandalerna är många och häftiga, det visste man också. Men att juryordföranden för det mest prestigefyllda litterära priset, det ryska Bookerpriset, helt sonika skulle vägra att öppna sin mun och uttala pristagarens namn – det var en förbluffande nyhet.

Så skedde i varje fall när det litterära Moskva för någon vecka sedan hade bänkat sig i hotell *Zolotoje Koltso*s eleganta festsal i väntan på att namnet på författaren till årets bästa ryska roman högtidligt skulle offentliggöras. Men

juryns ordförande och senaste års pristagare, den också i väst välkände **Vasilij Aksionov**, hade blivit omkullröstad av sin jury och vägrade ilsket att ta till orda.

Det hela skulle kunna förbli en sorglig episod om inte större krafter samtidigt var i rörelse. Det ryska Bookerpriset finansieras nämligen av före detta oligarken **Michail Chodorkovskij**s *Otkrytaja Rossija*, en brett upplagd kulturfond med många betydande projekt på utbildningens och kulturens områden.

Idag är fondens framtid i högsta grad osäker, också på grund av det nya lagförslag som vill kontrollera de ryska medborgarorganisationerna och bland annat förbjuda sådana med ”kriminella kontakter”. Och Chodorkovskij avtjänar som bekant ett straff.

Samtidigt har det ryska Bookerpriset nu under sitt fjortonde år drabbats av en konstnärlig kris. Trots att priset alltid diskuterats intensivt, har finalisterna aldrig förr kritiserats lika hårt. ”Årets Bookerpris är det skamligaste i prisets hela historia”, skriver den respekterade kritikern **Andrej Nemzer** och avser då nivån på samtliga sex kandidater. Han anser ändå att juryns val, den unge Rostovförfattaren **Denis Gutsos** *Bez puti – sleda*, var det bästa möjliga under föreliggande omständigheter.

Ω

Nu har det dessutom dykt upp en mäktig konkurrent på den litterära scenen. Ryska staten har nämligen i samarbete med storfinansens lanserat ett pris med namnet *Bolsjaja kniga* – Den stora boken. Priset som finansieras av en grupp centrala ryska bank- och affärsmän blir det hittills största litterära priset i Rysslands historia. Förste pristagaren får 3 miljoner rubel, den andre 1,5 miljoner och tredjepristagaren 1 miljon (vilket redan det är dubbelt så mycket som Bookerpristagaren får).

När det nya priset storslaget presenterades i Tolstojmuseet i Moskva i november bestod

publiken mest av stöddiga finansmän och upplädda tjänstemän. Den ende författarrepresentanten i styrelsen är **Andrej Bitov** – ”som ju sitter i varje jury” kommenterar Nemzer beskt.. Och farhågorna inom moskvaintelligentsian är stora. Är detta ytterligare ett sätt att stympa Chordorkovskij så att absolut ingenting skall få återstå av hans verksamhet?

Eller är det ett försök från Kreml att utvidga sitt inflytande så att också litteraturen blir styrbar? Idag representerar bokproduktionen – vid sidan av några små tidningar och radiostationer – den enda fria sfären inom ryska massmedia.

Kristina Rotkirch

E-post: kristina@rotkirch.com

*

Sällskapet möts

Putins Ryssland

Putins mission är att misslyckas, hävdade den ryska statsvetaren Lilija Sjevtsova vid ett besök i Stockholm nyligen.

Efter nära sex år vid makten består Putins dominans över rysk politik. Putins väg till makten höljs än i dunkel, men hans framgångar som president tycks obestridliga. Arvet från Jeltsin har demonterats. Tidigare system har vikit för den auktoritära moderniseringens politik – underordning, lojalitet och vertikalism. Ekonomin har växt med 25 procent sedan augustikrisen 1998 och med fem-sex procent bara i år. Endast 19 procent av ryssarna lever idag under fattigdomsstrecket. Stödet för Putin är 72-75 procent (permanent över 60 procent). Stödet är en sak – förtroendet en annan.

Ryssarna ser inte Putin som en framgång. ”Normalitet” är inte nog. Brist på alternativ och ökat framtidshopp späder långsamt på ett

groende missnöje med den rådande ordningen, menade Sjevtsova.

Putins dominans över politiken paras av oljans dominans över ekonomin. Baksidan är beroendet av energi, vilket hotar att tränga undan ekonomisk utveckling inom andra sektorer och driva på inflationen. Jämförelserna med Venezuela, Indonesien och 1970-talets ”holländska sjuka” haglar tätt. Ryssland framstår alltmer som en ”oljestat”. Skillnaden är att det är en oljestat med kärnvapen.

Putins politiska dominans paras alltmer även med ekonomisk dominans. Strävan att bemäktiga sig strategiska råvaruresurser fortsätter efter Yukoskandalen. Kreml kontrollerar 99% av gas- och 56% av oljetillgångarna, enligt Sjevtsova. ”Redistribuering” av egendom utmärker fortsatt Putins politik.

Utrikespolitik med självförtroende

Säkerhetspolitiskt utgörs de långsiktiga hoten mot Ryssland av terrorism, militant islamism, spridning av massförstörelsevapen, ett starkare Kina samt instabilitet till följd av det ”öppna samhällets” spridning, konstaterade Sjevtsova.

Rysk utrikespolitik utmärks av ökat självförtroende. Sedan 2003 har strävan efter samarbete och partnerskap med väst övergivits. Dagens ”multivektorpolitik” undviker stabila relationer och partnerskap med andra makter. Moskva exploaterar skickligt västs svaghet – EU:s kris och USA:s ändlösa engagemang i Irak. Ryssland söker vara ”en apa på ett berg, som betraktar de tigrar som slåss på slätten”, menade Sjevtsova.

Dominans över det ”nära utlandet” är fortsatt utrikespolitikens övergripande mål. Moskväs ökade självförtroende får baklagen i Georgien och Ukraina att förblekna. Faran i den förda politiken är att risken för nya kriser och omvälvningar i den ryska intressesfären underskattas. Motsättningen mellan

personifierad makt och svaga system i postsovjjetiska stater utgör en latent risk för instabilitet på Rysslands bakgård under de närmaste 10-15 åren. Val ställer här personligt maktförevigande mot politisk legitimitet.

Sjevtsova ansåg att de mjuka auktoritära hybridregimerna, som tidigare Ukraina och kanske härnäst Armenien, är de svagaste länkarna i den instabilitetskedja, som löper genom det ryska närområdet. I Centralasien finns fara för ökade spänningar mellan Moskva och Washington. Ryssland och Kina söker gemensamt agera som regionala stabilisatorer, samtidigt som ökat kinesiskt inflytande medför växande konfliktpotential mellan de båda länderna. Det postsovjjetiska rummet utgör en instabil, osäker och rörlig region i EU:s närhet, konstaterade Sjevtsova.

Vem efterträder Putin?

Kommer Putin att kandidera för en tredje presidentperiod? Nej, svarade Sjevtsova bestämt. Putins intresse för presidentskapet har successivt avtagit, och han ägnar alltmer tid åt andra aktiviteter. Rysslands ”första person” tycks närmast desperat vilja undgå vardagens presidentiella plikter.

”Vem ska efterträda Putin?” Rysslands näste ledare måste accepteras av såväl den politiska eliten som folket, menade Sjevtsova. Detta är dilemmat när ”makten” ska välja sin presidentkandidat. 2007 års parlamentsval blir därför ett valbarhetstest för dem som när ambitioner att nå presidentposten - en generalrepetition inför 2008 års presidentval.

”Vilka är alternativen?”, frågade sig Sjevtsova. Putins efterträdare måste sökas på två nivåer: uppenbara kandidater och ”dark horses”. Till de förra räknade hon förste vice premiärminister **Dmitrij Medvedev** och försvarsminister **Sergej Ivanov**, vilkas lämplighet nu prövas. Om de eller andra kända alternativ inte består provet kan en kandidat – likt tidigare Putin – dyka upp som ”gubben ur lådan”. På det utrikespolitiska planet är det lämpligt med en kandidat som

balanserar mellan ”uppkäftighet” och att kunna accepteras av väst.

Vad händer nu? Tvekans tid är över för Putinadministrationen, hävdade Sjevtsova. Oavsett vem som blir Kremles kandidat till presidentposten år 2008 är maktens agenda – den så kallade ”triaden” – klar. Politikens tre övergripande prioriteringar är fortsatt redistribuering av tillgångar, strävan att bevara status quo samt förlängt maktinnehav genom fredlig succession. ”Triadens” mål för dock med sig uppenbara motsättningar och kan på sikt visa sig oförenliga.

Bland realister och idealister

Putins politik av auktoritär modernisering tycks vid en första anblick vara en rungande framgång. Dess inneboende problem är dock att den är otidsenlig när det gäller modernisering av mål med traditionella medel. Att skapa historisk kontinuitet kan verka tilltalande, men att återvända till det förflutna är även en existentiell utmaning, hävdade Sjevtsova. När begrepp som ”samoderzjavije” (självhärskardöme), ”pravoslavije” (ortodoxi) och ”narodnost” (”ethnos”) ånyo tas till heders, är det frågan om man skapar ett system som – ideellt och materiellt – kan hantera det moderna samhällets utmaningar.

Hur ska man exempelvis hantera politisk pluralism, frågade hon. Att som Putin söka kontrollera det ”öppna samhället” och media genom att skapa imiterande funktioner är knappast ett svar, konstaterade Sjevtsova. Att manipulera opinionen är kanske möjligt på kort sikt, men statsstyrda strukturer är inte lämpade för att kanalisera missnöje. Till detta kommer uppgiften att skapa en robust och stabil ekonomi, vars utveckling inte baseras på energi- och råvaruexport, underströk Sjevtsova.

Enligt Sjevtsova delar sig synen på Ryssland och den auktoritära moderniseringens politik – i traditionell ordning – mellan realister och idealister. Realisterna, vilka dominerar debatten, hävdar att Ryssland förtjänar det

statssystem landet har och saknar förmåga att förändras. Den auktoritära moderniseringens recept med kapitalism först och liberal demokrati senare ligger därför väl i linje med realisternas synsätt. Endast auktoritärt styre kan skapa ett kapitalistiskt system som grundval för en utveckling mot liberal demokrati.

Realisternas problem, framhävde Sjevtsova, är dock att reformarbetet avstannat: Auktoritärt styre – ja; modernisering – nej. Putins politik går i själva verket i motsatt riktning, och dess mål är makt mer än modernisering. Därtill begränsar avsaknaden av offentlig debatt och objektiv analys av samhällets utveckling maktens möjligheter att möta politiska utmaningar och bedriva en upplyst moderniseringspolitik.

Idealisterna – till vilka Sjevtsova bekände sig – hävdar att Ryssland är mer redo för förändring än förväntat. De pekar på ett växande gap mellan samhället och den politiska klassen. Om ryssarna är redo för förändring och liberalisering, varför har liberalerna så svagt folkligt stöd? Detta förklaras av liberalernas oförmåga att agera i det politiska spelet och i grunden förstå politikens villkor. ”It’s the politics, stupid!”, var Sjevtsovas uppgivna kommentar.

Stabilitet och instabilitet

Vari består då det massiva stödet för Putin? Svaret står givetvis delvis att söka i den stabilitet han erbjuder, menade Sjevtsova. Ryssarna är desillusionerade efter erfarenheterna från 1990-talet och ser Putin som ett bättre alternativ än det system och den osäkerhet som Jeltsin företrädde. Den liberala demokrati man upplevt har förlorat sin attraktionskraft och tycks inte erbjuda några lösningar. Denna syn förstärks av att den liberala oppositionen är svag och saknar visioner och agenda. Ett ”väst” som befinner sig i kris och stagnation stödjer dessutom rysk stabilitet men har ingen vilja att påverka landet. På det materiella planet skapar oljeinkomsterna makroekonomisk och viss

social stabilitet. Sammanfattningsvis tycks faktorer som skulle kunna rubba maktbalansen i rysk politik saknas. Det finns – i folks ögon – inga alternativ till Putin, konstaterade Sjevtsova.

Ändå tycks något bubbla under ytan. Folk är redo att bejaka nya idéer, och Ryssland är redo för förändring, hävdade Sjevtsova. Av den folkliga opinionen består endast 25 procent av traditionalister, vilka exempelvis när stormaktsdrömmar om Rysslands storhet och militära styrka. Omkring 30 procent tillhör däremot gruppen förnyare med – i egentlig mening – liberala värderingar. Återstoden – nära halva befolkningen – förblir opinionsmässigt lätrarörlig. En stor del av den lätrarörliga opinionen lutar dock sedan länge åt ”västernisering” om än traditionalism under senare tid vunnit insteg.

Ω

När väljare nyligen ställdes inför frågan om auktoritär traditionalism kontra liberal utveckling med individen i centrum, förespråkade dock hela 68 procent mer frihet för individen. Denna starka opinion för individuella rättigheter förefaller stabil, konstaterade Sjevtsova, och utgör ett orosmoln för Putins politik. Den påvisar framförallt en tilltagande klyfta mellan en traditionalistisk politisk elit och ett samhälle som – trots allt – omhuldar liberala värderingar. Det starka stödet för Putin kan därmed snabbt vända vid en konflikt mellan politik och samhälle. Här är det viktigt att skilja mellan stöd och förtroende för Putin. Få anser – i själva verket – Putin vara en framgångsrik ledare. Stödet för Putin bör dels sökas i den stabilitet han erbjuder dels i avsaknaden av alternativ. Ryssarna kan därför komma att vända ”Putin” ryggen om ett realistiskt alternativ träder fram på den politiska scenen, menade Sjevtsova.

Att Putin tycks lämna scenen år 2008 accentuerar ytterligare faror för den politiska elitens fortsatta maktinnehav. Samtidigt som nomenklaturen söker konsolidera sina

positioner, framstår en rad faktorer som skulle kunna rubba dess ställning. Till dem räknade Sjevtsova elitens egna individuella ambitioner och egoistiska intressen liksom att konflikter och motsättningar under ytan kommer i öppen dag. Det uppenbara stridsäpplet skulle vara elitens oenighet och oförmåga att finna en gemensam presidentkandidat. Sådana konflikter skulle rentav kunna utlösa en revolutionär omvälvning i Ryssland på samma sätt som i Georgien och Ukraina. Kärnan till en sådan utveckling finns redan i elitens synsätt på makten, menade Sjevtsova. Val ses endast som ett sätt att legitimera fortsatt maktinnehav. Elitens oförmåga att hantera folkligt missnöje och bristande politisk legitimitet är därför en överhängande fara inför 2007 och 2008 års val.

Ω

Sjevtsova pekade vidare på ytterligare en lång rad instabilitetsfaktorer som kan leda till förändring eller omvälvning. Den mest uppenbara faktorn för rysk stabilitet eller instabilitet är oljepriset. Utöver detta framhävde hon frågor som dels avförts från den politiska agendan dels är så kallade ”wild cards”.

Till de förstnämnda räknade Sjevtsova Tjetjenien och norra Kaukasien, korruptionen, samt militär- och byråkratreformerna. Bland ”wild cards” – oförutsägbara händelser – kan sökas strukturella faktorer, som är inneboende i det postsovjetiska samhällets ohållbarhet, menade Sjevtsova. Det rör sig om effekter av undermålig infrastruktur, ekologi och miljö, liksom terrorism och att stormaktsambitioner skapar motsättningar i ett svagt system.

När Rysslands växande medelklass och den så kallade dotcomgenerationen ställs inför ett ekonomiskt destabiliserande oljeprisfall eller någon annan allvarlig kris är frågan när de förenas för att driva gemensamma intressen i avsaknad av andra strukturer att kanalisera missnöje eller önskemål genom. Den politiska elitens återkommande misslyckanden får oss

att anta att Ryssland ånyo närmar sig sanningens minut.

Vi känner igen de lagar som styr förändringens förlopp: de oavsedda konsekvensernas lag samt misslyckandets lag. Oavsedda konsekvenser är legio i rysk historia, och uttrycktes väl av **Tjernomyrdin** i sentensen: ”Vi ville något bättre, men fick detsamma”. Ryssland erfor det i 1998 års finanskris, débaclet i Ukraina, eller den misslyckade sociala reformen tidigare i år. Politikens resultat blir annat än vad som avsågs, summerade Sjevtsova.

Misslyckandets lag är – för Putin och den politiska eliten – om möjligt värre. Den auktoritära moderniseringens politik saknar mål och visioner och är därför dömd att föra Ryssland in i en återvändsgränd. Frågan är när slutet kommer, undrade Sjevtsova. Möjligen är det när folk inte längre accepterar att landet leds utan reell demokrati, agenda och riktning – när politiken misslyckats. Misslyckande är vad som slutligen kommer att ända Putins och elitens styre och leda till Rysslands förändring. Putins historiska mission är att misslyckas, avslutade Sjevtsova.

Vilhelm Konnander

E-post: vilhelm@konnander.com

*

Bokanmälningar

Om EU:s inflytande i öst

Ulrika Jerre

Conflicting Logics. Implementing Capacity and EU Adaptation in a Postcommunist Context

Lund Political Studies no.136; Lund: Department of Political Science, 2005. 209 s., ISBN 91-88306-50-x

I debatten om EU:s östutvidgning nämns inte sällan att EU med sina krav har påverkat transformationen av de politiska och ekonomiska systemen i de postkommunistiska ansökarländerna. Det finns emellertid anmärkningsvärt få vetenskapliga studier som

med utgångspunkt i konkreta empiriska fall undersöker denna påverkan.

Ulrika Jerres doktorsavhandling som lades fram i Lund våren 2005 bidrar till att fylla denna lucka. Hon fokuserar dessutom på den mest känsliga frågan i kandidatländernas anpassningsprocess till EU, nämligen huruvida de lagar och reformer som ansökarstaterna antar för att tillmötesgå EU:s krav egentligen verkställs. Frågan om implementering hamnar i avhandlingens centrum, och en stor del av avhandlingen handlar om teorier kring implementering.

Ω

Detta är djärvt för en doktorsavhandling eftersom det handlar om ett inom statsvetenskapen problematiskt och fortfarande inte färdigt conceptualiserat område. Ulrika Jerre dryftar vilka policystrukturer som kan vara gynnsamma för implementering och hon diskuterar indikatorer för en lyckad implementering. Författaren utarbetar också en egen teoretisk modell som hon använder i analysen. Hon tar sig an ett svårt ämne och lyckas fördjupa vår förståelse av det. I avhandlingen presenteras tesen att EU:s kortsiktiga och långsiktiga mål i fråga om de postkommunistiska ansökarländernas anpassning kan komma i konflikt med varandra. Att pressa fram snabba reformer på vissa konkreta områden kan försvåra arbetet med att stärka ansökarländernas verkställande förmåga generellt och på sikt – ett viktigt mål för EU.

Avhandlingens författare påvisar denna paradoxala företeelse genom att beskriva politiken för skydd av barn i Rumänien. Den europeiska opinionen skakades av bilderna av rumänska barnhem som visades flitigt i media i början av 1990-talet. Kravet att reformera barnpolitiken blev ett absolut villkor under Rumäniens förhandlingar om EU-medlemskap. EU och andra internationella organisationer ställde också ganska stora medel till förfogande för att genomföra dessa reformer.

Med utgångspunkt i en stor mängd dokument och rapporter från Rumänien och från internationella organisationer samt på grundval av c:a trettio intervjuer med människor involverade i verkställandet av de rumänska reformerna på barnskyddsområdet diskuteras i avhandlingen de uppnådda resultaten. Med tanke på de resurser som använts är dessa resultat inte imponerande. Man har visserligen väsentligt minskat antalet barn boende på institutioner (med utplacering i fosterfamiljer mm.), men antalet övergivna barn har ökat istället för att minska och antalet internationella adoptioner är mycket stort, trots försök att stoppa dem. Man har inte heller lyckats förhindra handeln med barn.

Ω

Det största problemet är emellertid enligt Ulrika Jerre att man inte knutit barnpolitik till socialpolitik i sin helhet. Man arbetar med att skapa drägliga villkor för de övergivna barnen men man ägnar alldeles för lite ansträngningar åt att förhindra att barnen överges – dvs man angriper inte roten till problemet – den ekonomiska och sociala situationen i familjerna. Symptom lindras – men orsakerna till sjukdomen kvarstår.

Att arbeta preventivt handlar om långsiktighet och kräver tid medan den rumänska regeringen, pressad av EU, vill uppvisa snabba och synliga resultat. Frågan är hur hållbar denna barnpolitik är. Vad händer när de extra resurserna uteblir? I avhandlingen konstateras att barnpolitiken i Rumänien har blivit till en speciell sektor ("subsector") inom vilken beslut fattas och genomförs på ett helt annat sätt än i samhället i övrigt. Ulrika Jerre använder här begreppet "island of efficiency".

Att skapa sådana "öar av effektivitet" bidrar på sikt inte till att stärka den rumänska statens implementeringsförmåga. Ulrika Jerre pekar därmed på ett viktigt problem som har direkt relevans för politiker och tjänstemän som arbetar inom EU. Vid konkreta krav på anpassning som ställs av EU borde man följa

upp huruvida det i respektive fall inte finns en inbyggd konflikt mellan de kortsiktiga och långsiktiga målen och om man skulle kunna motverka denna konflikt. Val av en bättre tidpunkt för reformerna eller realistiska tidsramar skulle kanske hjälpa i en del fall.

Hursomhelst finns det ett stort behov att göra löpande analyser av vilka anpassningskrav som har positiv och vilka som har negativ inverkan på den långsiktiga samhällsutvecklingen i ansökarländerna. Dessa analyser bör vara relevanta för utformningen av EU:s policy.

Ω

Ulrika Jerre har skrivit en viktig och ambitiös avhandling. Den är mycket teoricentrerad, och de som främst är intresserade av det empiriska rumänska fallet kan bli en aning besvikna. Det arbete som författaren har gjort med intervjuerna kommer inte till sin rätt. Intervjuerna analyseras egentligen inte utan

fungerar som referenser för att stödja argumentationen. Trots detta är det fråga om en mycket läsvärd, välstrukturerad och väl genomtänkt bok som tar upp viktiga och aktuella problem.

Sist men inte minst, vill jag nämna bokens spännande avslutning i form av en fråga framkastad till dem som forskar om EU. Hur kommer det sig att barnpolitiken blev så tungt vägande i EU:s relation till Rumänien, medan det land som har högst procent av små barn boende på institutioner är Bulgarien och inte Rumänien? Dessutom är Estland och Lettland de europeiska länder där institutionaliseringen av övergivna barn har ökat dramatiskt, med c:a 75 % under åren 1987-97. Varför har då Rumänien hamnat i fokus i detta avseende?

Barbara Törnquist Plewa

E-post: Barbara.Tornquist-Plewa@slav.lu.se

Bulletin Nr 4/05

**Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien
Tryckt i Stockholm 2005**

Redaktör och ansvarig utgivare: Gudrun Persson

Bulletinen utkommer med ca 4 nummer per år och kan rekvireras från Gudrun Persson.

gudrun.persson@mbox301.swipnet.se

Tel. 08-29 04 18

Postadress: Gudrun Persson, Postadress: Kocksgatan 32, 116 24 STOCKHOLM

Bulletinen finns också tillgänglig på hemsidan för Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien: <http://www.sallskapet.org>

Tidigare nummer finns på adressen: <http://www.sallskapet.org/bull/bullreg.html>